

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Veronikou Františákovou

RG-50.688.0050.01.01

Dobrý deň vám prajeme.

Dobrý deň. Cha, cha, cha...

Môžete sa nám prosím predstaviť?

Áno, Františáková.

A prvým menom?

Veronika Františáková.

Kde ste sa narodili?

V Breznici, okres Stropkov vtedy bol.

Takže na Východe?

Na Východe, áno.

A kedy ste sa narodili?

Dvadsiateho štvrtého desiaty tisícdeväťstodvadsaťštyri.

A v tej Breznici ste aj vyrastali? Tam, kde ste sa narodili?

Áno, do tridsiatych šiestych... siedmich rokov. Lebo rodiča pomreli, a potom ma sestra zobrala na Mestisko. Bola som pri sestre.

Hm.

Na Mestisku. A to bol okres Svidník.

Hm. A žili v Breznici nejakí židia?

Áno, boli susedia. Boli výborní ľudia. Áno, prežili sme s nimi dobré, aj deti boli, aj hrali sme sa, lebo som bola ešte ako dievčatisko... áno, všetko...

Just a moment...

Pardon, máme nejaký problém.

...

No takže mali sme krátku prestávku, posunuli sme si trošku...

Áno.

Ten záber.

Áno.

Takže budeme teraz pokračovať.

Áno.

Bavil sme sa o tom, že v Breznici žili nejakí židia.

Áno, boli susedia. Áno, boli sme známi dobrí, priatelia. A tam býval, ako by som vám povedala... židovský farár, no a to bolo... schádzali sa tam židia, modlili sa, koláče piekli, či pasku piekli, židovskú... no a takto, no. A potom rodičia pomreli, tak ja som odišla z Breznice preč.

A ko... koľko tých židov žilo v Breznici?

Židov tam bola celá rodina, asi... sa schádzali, ako tam bol... ako farár...

Hm.

Tak tam sa schádzali ako židia.

Hej.

No koľko ich bolo, ako dievčatisko, ja som ich nepočítala. Že by ich počítala...

Tak odhadom iba?

Áno.

Približne?

No koľko? Keď boli sviatky, tak ich bola tam kopa. Celá rodina, no. Celá rodina, aj viacerí. A ešte dokonca... keď skrátka povedané, že bol ako rabín, židovský farár...

Hm.

No tak keď boli sviatky, bolo ich tam viac, no.

A ako s nimi ľudia vychádzali?

No celkove dobre. No aj obchodníci boli, ako v Breznici, ale dobre vychádzali. Dobre...

V Breznici boli ľudia akého náboženstva kresťanského?

No katolíckeho.

Rímskokatolíckeho?

Áno.

Hm.

Áno, dobre vychádzali, áno. Aj v tom Stropkove, však v Stropkove bolo mestečko a tam bolo tých židov veľa.

Hej.

V Stropkove... no a tiež vychádzali. Oni mali svoj sviatok a katolíci mali svoj sviatok.

Hm. Takže ste aj videli, že ako oni si tam tie svoje sviatky svätili?

Áno. Áno...

Keď sa schádzali?

Aj... áno, aj pomáhala som koláče piecť.

Hej? Pomáhali ste?

No... ako dievčatisko.

Hm.

Zavolali, tak bola tam... boli tam rodina, a tak...

Hej. Aj tú židovskú paschu ste pomáhali niekedy piecť?

Áno, áno. Áno, áno, áno, židovky prišli k nám... pomôcť... „Dajte to,“ alebo to... „Nemáme,“ alebo ako... navzájom, to bolo ako rodina.

Hej. Lebo niekde sme počuli také veci, nám hovorili ľudia, že židia do tej židovskej paschy, že dávali krv kresťanských detí. Také ste vy počuli niekedy?

To som nepočula, ani som nevidela, ale že ako sa miesilo, kadečo sa robilo, to som videla. A krv som tam nevidela... cha, cha...

Nebola? Cha...

Cha, cha, cha... Som nevidela. Čo sa robilo? Neviem... Nemôžem povedať, len to, čo som... len čo som videla.

Hej.

Ako dievčatisko. Lebo nemala som bohvie koľko rokov... osem rokov. No...

Zoberiem vám tú paličku, lebo to šúcha ten mikrofón...

Jaj!

Budeme mať potom lepší ten zvuk.

Áno.

No ved' to nás zaujíma, čo vy ste videli, čo vy ste zažili...

Áno.

Presne tieto veci.

Áno.

Takže vy ste vlastne potom z Breznice odišli k tej svojej sestre, hej?

K sestre... sestre... na Mestisko.

Hm. A koľko ste mali vtedy rokov?

Koľko som mala rokov? No koľko... no desať rokov. Desať rokov, no. Dvadsiaty štvrtý, tridsiaty štvrtý... no desať rokov, no.

Hej. A to Mestisko je niekde poblíž Breznice, alebo je to ďalej?

No koľko je to? Aby vám povedala kilometre... Stropkov, Tisinec, Duplín, Mestisko na kopci. A z Mestiska do Svidníka je sedem kilometrov.

Hm. A v Mestisku žili tiež nejaké židovské rodiny?

Áno, obchod mali, mali tri dcéry... no až potom, keď prišla katastrofa, tak tie tri dcéry zobrali.

Ako sa volala tá rodina?

To vám nepoviem. Židovská rodina vám nepoviem, ako sa volala. To vám nepoviem, to je už dávne časy. A dievčatisko, to ani po druhé sa človek ani nezaujímal o toto.

Hm.

Tri dievčatá boli...

Hej.

To boli veľmi pekné dievčatá... No a jedna už bola vydatá, po svadbe ich zobrali všetky tri naraz.

Hm. Ony boli staršie od vás... tie... tie dcéry?

Áno, samozrejme, že áno, staršie boli.

Takže to neboli, že by boli vaše spolužiačky, alebo takto rovesníčky?

Nie, nie. Nie, nie, nie. Oni mali obchod, ale ony boli staršie, že jedna bola, keď už židov brali, bola už vydatá, tie dve boli ešte slobodné...

Hm.

No a...

Tam ste chodievali ku nim do toho obchodu nakupovať?

Áno, dobrí ľudia boli. Dobrí tí ľudia boli...

Hej.

Starká, ako pani, židovka...

Hm.

Dobrá bola.

A ona nemala manžela, tá pani?

Mala.

Mala?

Boli manželia, áno. Boli manželia.

A ona bola taká tá hlavná duša toho obchodu, či...?

No tak nebola hlavná duša... bola hádam aj hlavná duša, lebo tam viac nebolo, len jedna rodina. A mali tri dcéry.

Hm.

A keď ich zobrali, tak ešte aj tú historku vám poviem, keď chudera ako mamka nariekala za deckami, ako za dievčatami... sa vracala ako domov z druhej dediny a ostala pod krížom... bola „podívaná“. Ako nariekala pod tým krížom a objímala ten kríž. Že jej tie dcéry zobrali. A už sa potom nevrátili, no.

A tie dcéry zobrali tam v tej druhej dedine, či ako to bolo?

No to už bol zber židov. No, zobrali ako židov, no.

A vy ste túto pani videli, tam na tom...?

Pod tým krížom.

Pod tým krížom?

Áno. To som predtým vravela, aj teraz to poviem, ja ju vidím, ako teraz, tam pri dverách. Ako nariekala, plakala. Tri decká jej zobrat', no tak už bola vydatá jedna, tie dve boli slobodné.

Aha. A vraveli ste, že ona prichádzala z nejakej inej dediny, z vedľajšej...?

Áno, z druhej dediny ako šla domov, po ceste bol kríž a pri tom kríži sa pristavila.

Aha. A prečo bola ona tam na tej druhej dedine?

No to ja už...

Odtiaľ brali tie dievčatá, alebo...?

Odtiaľ... aj odtiaľ asi brali, ale...

Ale tie jej dcéry odkiaľ zobrali?

Áno, no. Z Mestiska zobrali tie tri.

Z Mestiska. Hm.

Áno.

Aj to ste videli, ako tie tri dievčatá zobrali?

Čo... to sa nevidelo, len sa zobralo.

Takže zobrali tie dcéry a ona teda ešte ostala v Mestisku?

Aj manžel, aj ona ostala doma, ako v dedine, no v poriadku, no. Lebo najprv brali len mládež.

Hm.

Najprv brali len dievčatá, tie židovky. No a potom brali zase ostatných, či ako... to už neviem. No takto.

A...

A ona sa vracala, no však chudera hľadala pomoc, alebo akosi... no a po ceste ako domov šla, pod tým krížom ako nariekala, to bola „podívaná“. To bolo ako v lete, ľudia po poli, tak to videli, lebo ona nariekala. Nariekala nie potichúčko, plakala, ale nahlas.

A vy ste boli vtedy niekde vonku na poli?

Áno, na poli, vonku. To nie len ja som bola, ale bola skoro ako celá... ako v poli, ako v lete...

Hej.

Ľudia robia po poli kadečo a hlas bol široko ďaleko.

Hm.

Bolo počuť. No...

A táto pani potom s tým svojim manželom ešte koľko žili v Mestisku?

No to ja už vám nepoviem, lebo ja som zase odišla preč z Mestiska, do Svidníka...

Hm.

Do Svidníka som šla k pani učiteľke, lebo ma dcéra... dcéra – sestra dala, lebo ja som bola bez otca, bez mamky, trebalo koruny, tak opatrovateľku som robila.

Hm. A to bolo v tom istom období, ste odišli do toho Svidníka?

Áno, v tom období to bolo, no.

Aj by ste si vedeli spomenúť, v ktorom roku to bolo?

No v ktorom to roku bolo? V tridsiatom druhom roku. Ako židov brali, v tridsiatom druhom roku. V tridsiatom druhom... tridsiatom treťom. Áno.

Asi štyridsiatom druhom...?

Áno. Či štyridsiatom druhom.

Môže byť? Koľko ste mali rokov?

Počkajte, máte... v dvadsiatom štvrtom... štyridsať... v štyridsiatom druhom. V štyridsiatom treťom, áno.

Hm. Takže tam ste boli pri tej pani učiteľke...?

Áno.

Aj ste u nej bývali vtedy?

Áno. Na školskom dvore, tiež som zažila kadečo. Lebo tam bol zraz židov.

Čo tam bolo?

Zraz židov.

Zraz židov?

Zraz židov.

Aha.

No.

U nich v škole, na školskom dvore?

Na školskom dvore.

A tam čo ste videli? Čo sa tam dialo?

Čo sa tam dialo? No tak zraz židov. No veď tam ich bolo veľa, spústa tých židov. Vo Svidníku, na školskom dvore. No... sa pamätám, jestli keď tam tú jednu... ale je mi aj ľúto...

pani židovku dovliekli na voze, a ona mala vám takéto vrece veľké chleba. Takéto veľké vrece chleba. Nasušeného na takéto kôcočky.

Hm.

A čo čert nechcel, jeden prišiel a vysypal jej to.

Kto?

No gardista, či ako sa volal. Cha, cha...

Hm.

Áno. No lebo však... áno, mali ako opateru... takto jej to ako vysypal. No až potom... koľko tam boli? Asi týždeň.

Hm.

V tej škole, tí židia.

A viete, prečo jej to vysypal? Videli...?

No ja neviem prečo, no kvôli... vysypal, no.

Vy ste videli, ako jej to vrece vysypal?

Áno, ako jej to vysypal, no videla som to.

Aj jej pri tom niečo hovoril?

No to ja som zase natoľko nesledovala, že či... ja som bola ako dievča, no... Tak som nesledovala, len videla som to. A ten chleba som ako videla, no bolo mi jej ľúto, tej starenky...

Hm.

Aj toho chleba na kope vysypaného. To som spomínala.

Hej.

A...

A ju tam niekto priviezol vtedy?

Áno, to bol zraz, z každej dediny voz bol tých židov, do Svidníka do školy.

Hm. A keď tam túto pani priviezli, kto tam ešte s ňou bol? Koľko ľudí?

No tam bolo tých rodín viac. Židovských. Bolo viac... no bolo ich viac. Z okolia Svidníka...

Hej.

No bolo ich viac, na a potom po týždni, jedného dňa či noci, sa zobralo, no.

Hm. Tak koľko tak aspoň odhadom ich tam bolo?

Koľko odhadom? No čo ja viem? No asi takých osem, deväť rodín bolo.

Každá tá rodina mala koľko členov?

No každá jedna mala tam či dve, či tri deti, také drobné, no.

Takže aj malé deti tam boli?

Áno.

Hm.

No však rodina prišla s deckami.

Aj nejaké malé bábätka tam boli?

No to som nevidela, len už také väčšie tam boli, no. No... No tak tam zo Stročina, no z tých okolitých dedín tam, čo ja viem, koľko? Medzi... zo Svidníka, však aj v Svidníku boli... a to bol zraz tam na tom školskom dvore.

Hm. Takže vraveli ste, že tam boli asi týždeň... Aj týždeň ich tam privádzali, každý deň?

No áno, áno. A potom ich jednoducho... asi týždeň tak bol. Asi boli tam v tej škole, ako zraz v škole, a potom jedného dňa či večera zobrali preč a už potom bol pokoj.

Hej. A kde boli ubytovaní?

V triedach, boli tam dve triedy a v tých triedach boli ubytovaní.

Aj mali so sebou nejaké... mohli na niečom spať, mali nejaké vankúše, alebo ako to tam bolo?

No niečo si dovezli, niečo mali, čo ja viem, čo tam už robili. Ja som dnuka do triedy, ani do jednej, ani do druhej nešla. Lebo ja som bola dievčatisko, no tak, vidieť som videla tú starenku, že jej ten chleba vysypali...

Hm.

No a tých starších manželov som tam videla, čo behali do záchodu... do záchodu hore – dole, no a...

Hm.

Aj ženy tam boli, aj chlapi tam boli, no a behali z triedy, ako boli dve triedy tam, no. Do záchodu, zo záchodu... no...

Hej. Aj ste sa s niekým rozprávali?

Áno, áno. Keď sme boli na dvore, tak sme porozprávali: „Ako sa máte? Čo máte?“ Len takéto bežné.

Hm.

Dávali na to pozor gardisti, no. Že aby... aby sa nerozbehli, aby nepoodchádzali, no a tak.

Hm. Takže mohli ste sa s nimi porozprávať o nejakých veciach?

Áno, áno.

Aj vám povedali tí ľudia, že odkiaľ sú?

No tak povedali, že sú z tej dediny, z tej dediny, z tej dediny, ale... to človek už nepamätá, na to všetko. Okolo Svidníka tých dedín je dosť, no. Bolo tam asi takých osem, deväť rodín, či koľko ich bolo... no... Však Stropkov a Stročín a kadejako nie je to ďaleko, jedno od druhého.

Hej. A vy ste... ako ste vedeli, že tí ľudia sú židia?

No však povedali. Áno, povedali. No, no: „My sme židia, no a berú nás. Kde nás dajú, nevieme.“

Hm.

„Kde nás odľufujú, nevieme.“ Áno.

A vraveli ste, že tam s nimi boli gardisti?

No áno, dávali pozor na nich.

Kto boli tí gardisti?

Joj, moja zlatá... joj, počkajte, to nemôžem toto takto. Nemôžem.

No aj z Terchovej boli, aj odkade, odkiaľ boli, no...

Poznali ste niekoho?

No poznali.

Aj si spomeniete na nejaké mená?

Na mená si nespomeniem, ale poznala som, poznala. Po rokoch som sa v Terchovej stretla s nimi, áno, povedali mi, aby som bola ticho, no... a od štyridsiateho piateho roku je už pre pánajána...

Hm.

Sedemdesiat tri rokov.

A to kedy ste sa s nimi stretli v tej Terchovej? To bolo...?

No viete, bych vám povedala, v štyridsiatom deviatom, päťdesiatom...

Po vojne, hej?

Po vojne.

A vám vyslovene povedali, že máte byť ticho, že ich nemáte prezradiť?

Hm. (*Dala si prst na ústa.*)

Koľko tam bolo tých gardistov s nimi?

V tej Terchovej?

Nie, tam v tej škole.

V tej škole? No asi traja alebo štyria.

A podľa čoho ste vedeli, že sú to gardisti?

No však to povedali. Však to bol vtedy ten taký čas, tak to povedali.

Oni vám povedali, že, „My sme gardisti...“?

Áno, áno, však to normálne bolo spomínané v tých časoch, v tých rokoch. To nebolo zatajené, že som taký, alebo taký.

A ako sa tí gardisti správali k tým židom, ktorí tam boli v tej škole?

No podľa môjho, ako som ja videla, ako chodievali tí židia do záchodu, zo záchodu, normálne. Len číročisté, to sa mi nepáčilo, že ten chleba vysypal jej na tento... Ale inakšie...

Hm.

Nevidela som nič zlého, ani nič tenteho...

Hm.

Ani bitku, ani to, ani to... ani, že by sa bývalo kdesi – čosi...

Hm.

Nie, len ten chleba sa mi nepáčil, že tej starkej vysypal.

A mali aj nejaké zbrane pri sebe?

No to ja už neviem, to ja už neviem. Ja som bola dievčatisko, mňa to nezaujímalo...

Ste nevideli, že by mali pušky na pleciach, alebo nejaké obušky?

To nie, to nemali.

Alebo také veci?

Nie, nemali pušky na tento... Ale niečo pri sebe mať mali.

A ako boli oblečení?

Normálne, normálne. Neboli oblečení v uniformách, alebo akosi. Normálne boli.

Hm. Takže vy ste vedeli, že oni sú gardisti vlastne iba z toho, že to oni povedali o sebe, hej?

Áno, áno. Že dávajú pozor na nich, no. A koľko dní tam boli tí židia v tých triedach? No jedno v noci tak to zobrali a už to bolo ticho.

Hm. A to ste videli, ako ich zobrali preč?

Nočnou hodinou. Nočnou hodinou to zobrali, ráno sme vstali už nebolo nikoho nikde. Už bol školský dvor tichý.

Hm. A ako ich privádzali, to ste videli? Hej?

Áno. Áno.

A to ako vyzeralo? Čo sa tam dialo?

No čo sa tam dialo? No dovezli... dovedli, vyšli z voza, povedali: „Pôjdete tam do triedy,“ a čo sa v triede robilo, to ja už neviem.

Hm. Aký to bol voz? Na akom voze ich priviezli?

Cha... podľa toho, ako gazdovský... gazdovské vozy boli, neboli bohvie aké... luxusné autá alebo dajme tomu vozy, to bol štyridsiaty... štyridsiaty druhý rok, no...

Hej.

To ešte bola bieda.

Takže koňom? Tie koňom ťahané gazdovské vozy?

Áno, áno, nebolo to auto, nebolo nič, ale to bolo na vozoch.

A mali tí ľudia so sebou nejaké veci?

Mali, mali, tí židia, tí mali.

Hm.

Mali, mali... tašky mali, aj batohy, aj kadečo... mali, no. Zásobu mali kadejakú, no.

A čo tam jedli, keď tam boli takto celý ten týždeň?

No asi sa mi zdá, že jeden čas som ako zbadala, že im tam niečo dovezli, no. Dovážali buďto obed, alebo akosi... neviem. Tie štyri dni, či päť dní, keď boli tam, tak...

Hm.

Doviezli a sa nakrmili, alebo akosi...

Hm.

Neviem. No moja zlatá, ma to nezaujímalo, aj som bola dievčatisko, že ako to bolo...

Hej. Len čo vy si ako spomínate, čo sa vám vybavuje z tej situácie...

Áno, áno. No... to ma vybavuje to, že som na tom školskom dvore... to na to sa pamätám, na tú starenku, keď jej ten chleba vysypal.

Hm. A boli tam aj nejakí židia, ktorých vy ste poznali? S ktorými ste sa už predtým stretli, niekde v obchode, ale pri nejakej inej príležitosti? Bol tam niekto taký?

Áno, poznala som, ako zo Svidníka...

Hm.

Ako zo Svidníka, a potom zo Stročina, no tak z videnia takto, že sme chodievali do obchodu, alebo kdesi, tak sme sa poznali, ale inakšie, že by sme mali nejakú známosť, alebo akosi...

Hm.

To neviem.

Hej.

Ani neviem, kedy z toho Mestiska tá rodina odišla, ako... kedy hej, kedy nie, kedy áno... kedy nie...

A vo Svidníku bolo veľa židov?

Vo Svidníku no tak bolo rodín viac, no... po dedinách boli len jedna rodina, len obchody, čo mali.

Hej.

Ale vo Svidníku obchodov bolo viac, lebo to bolo mestečko, tak to viac bolo.

Hm.

V Stropkove takisto, to bolo viac židov v Stropkove. Áno. No aj vo Svidníku bolo ich viac, aj mlynárov poznala som.

Aj tí tam boli, tam na tom dvore?

Nie.

Zhromaždení?

Nie, nie, tí traja mlynári neboli tam. Neboli tam tí mlynári traja.

Hm.

Len dodatočne potom prišli.

Dodatočne potom prišli čo...?

A chceli ako vedúcemu podplatiť, aby ich zachránil, aby nešli ako do koncentráku, či akosi... No a ten pán povedal, že neexistuje, že: „Ja vám pomôžem, čo môžem, ale ja peniaze od vás nechcem.“ Nezobral.

A za kým to prišli?

Za učiteľom.

Tam ku... u vás do školy?

Áno, k nám vo Svidníku do školy.

Aha. A potom čo sa teda stalo? Čo sa dialo?

No tak čo sa stalo? Povedal im učiteľ, že... no lebo chceli asi podplatiť, povedal: „Nie!“ To som počula na vlastné uši: „Nie!“ Nie a nie! Ja sa vám budem snažiť pomôcť, ale to od vás nezoberiem.“

A pomohol im nejako?

To už ja neviem, oni kľudne odišli, on kľudne odišiel do triedy a v poriadku.

Aha. Takže vy ste toto videli ako oni za ním prišli...?

Áno, áno. Áno, ako oni za ním prišli, traja...

Hej.

Mlynári, svidnícki mlynári. A povedali: „Dám toto a toto...“ a on povedal: „Nie, nie!“

A všetci traja títo mlynári boli židia?

Áno.

A oni boli nejaká rodina, alebo to boli osobitne, neboli príbuzní?

Nie, nič neboli, len to bol učiteľ a mal funkciu, tak prišli ako za ním.

Hm.

No chceli, že aby im pomohol. A on povedal... no chceli ako podplatiť, on im povedal, že nie. „Snažiť sa budem,“ to povedal: „Snažiť sa budem, ale to nie!“

Hm, hm. A spomínate si aj, ako sa volali? Tí mlynári?

Prosím vás pekne, to je už sedemdesiat päť rokov.

A ten... ten učiteľ?

Už je dávno mŕtvy. Cha, cha, cha, cha...

Nepamätáte si ako sa volal?

Áno, pamätám sa. Cha, cha, cha... pamätám.

A môžete nám povedať?

Áno, Gargalovič.

Gargalovič?

Áno.

Hm. A on ako mohol ovplyvniť to, že či by ich zobrali, alebo nezobrali?

No tak, to bol režim, tak mal ako.. funkciu, že by mohol, no tak...?

Funkciu akú?

No čo ja viem, akú funkciu mal, ten učiteľ, akú nemal, prišli za ním no, prosili ho, aby im pomohol, no.

Hm.

On povedal, že nie, že to nie...

A on bol tiež gardista?

Asi...cha, cha... Asi. Asi... Ale povedal, to som svedkom, aj počula som, keď povedal: „Áno, neexistuje... pomôžem vám, keď budem môcť, ale...“ sa rozišli... a čo sa dialo? Lebo ja som zase odišla odtiaľ preč.

Aha. Kam ste išli potom?

Ja som odišla potom do Prešova, v štyridsiatom treťom roku.

Hm. Takže už potom neviete ďalej, že čo sa... čo sa dialo v... vo Svidníku?

No od štyridsiateho tretieho... od štyridsiateho tretieho roku som bola v Prešove, tak už potom neviem, čo sa dialo. Už potom viem, ako bombardovali Prešov a kadejako...

Hm.

Čo sa robilo so židmi, to už neviem.

Ako vo Svidníku... potom teda, ako boli teda tí židia zhromaždení, tam v tej škole...

Áno.

Teda na tom školskom dvore... Vraveli ste, že ich odviezli takto cez noc, na druhý deň už tam nikoho nebolo...

Nie.

Chodili ste vy potom ešte do Svidníka, ako do mesta?

No áno, chodievali sme, no ale potom...

A boli tam ešte nejakí židia v meste?

Nie, nie. Nie, už nie. Už to bol zber... už tam sa neorganizovalo, do školy, do triedy...

Hm.

Zber židov.

A čo sa stalo s ich majetkom? Mali tam nejaké obchody, mali tam nejaké domy, videli ste, čo sa dialo s tými ich majetkami?

To už potom moja zlatá, ja som bola v štyridsiatom treťom, štvrtom, piatom. A už potom v štyridsiatom šiestom som sa vydala, ja to už neviem, čo sa robilo...

Hej.

S majetkami židovskými...

Ale tesne po tomto, ako ich odviedli.

To už... to už...

Pár dní, pár týždňov...?

To už ja neviem, čo sa robilo, čo sa zberalo, čo ako rabovali, tie židovské domy, alebo židovské obchody, alebo akosi... to vám nepoviem, lebo to som nevidela.

Hm. To ste vy nevideli?

Nie.

A počuli ste o nejakých takých prípadoch?

Áno, počula som o takých prípadoch, že jestli na veci prišli potom... sa delilo a kadečo sa robilo, to...

Nepoznali ste niekoho, kto mal nejaké veci po židoch... zo židovských...?

Nie, nie.

Alebo býval v nejakom židovskom dome?

Nie, to už nie, lebo ja som odišla do Prešova, v Prešove som bola zamestnaná, u sestry...

Hm.

Tak ja som už potom nevedela, čo sa deje.

Hm.

A v Prešove to už nebolo to...

Hm. Takže v Prešove ste nevideli žiadne veci, ktoré by sa týkali...

To už...

Osudov židov?

Áno, nie.

Hm. A vraveli ste, že ste vedeli, že sú to židia podľa toho teda, že vám to aj povedali...

Áno.

Že ste sa s nimi rozprávali...

Áno.

Aj ste tam videli teda nejakých ľudí, s ktorými ste sa stretli už predtým, v obchodoch, hej? Tak to bolo?

Nie, tu som nevidela, tú našu pani obchodníčku....

Nie?

Aj s manželom, čo mala tie tri dcéry, nevidela som.

A v nejakých iných obchodoch, čo ste sa predtým stretli, tam neboli? V tom dvore?

V tom dvore? No jedných, takto letmo, letmo zo Stropkova som poznala. Áno, ale no... to už nedalo sa s nimi debatovať, alebo akosi, no...

Hm.

No a po druhé zase, ja som bola dievča, no tak...

Hej. Lebo na niektorých miestach nám ľudia hovorili aj, že židia v tomto období museli nosiť nejaké označenia.

No áno, to boli označení. Boli označení žltou hviezdou, či akou, už si ani nepamätám. Áno, museli nosiť hviezdy.

Hm.

Označení boli hviezdami.

Tam v tom dvore, keď boli školskom, hej?

Aj v tom dvore, aj celkovo, keď ešte existovali, keď ste išla po meste a stretla sa so židom, tak mal označenú hviezdu.

Aj všetci tí ľudia, ktorých privádzali tam ku vám do tej školy boli označení týmito hviezdami? Na tých vozoch, keď ich privádzali?

Privádzali... tak tí ľudia neboli, čo ich dovezli...

Nie tí, ktorí ich privádzali, tí, čo na tých vozoch sedeli.

Na tých vozoch...

Hej.

Áno, neboli označení.

Tí neboli označení?

Nie, nie. Nie, nie. To som nevidela, keď behali do záchodu, hore – dole...

Hm.

To som nevidela, nevidela, že boli označení. Len v Stropkove a vo Svidníku, keď človek šiel, ako do obchodu, alebo do tohto, tak som videla... no bol označený tou hviezdou, tak sa povedalo: „To je žid.“

Hm. Takže podľa toho ste mohli vedieť, že kto...

Áno. Áno.

Kto je žid a kto nie.

A človek poznal tie ženy, tie židovky, kadečo... sme sa kamarátili, jestli na vec príde. Dievčatá do školy chodili, aj jedno s druhým, no. Keď sme sa stretli, tak sme sa neodstrkávali, „Ty si toto...“ alebo „Ty si ono...“ To bolo normálne, až potom prišiel zákon, tak to...

Hej.

Robil bordel...

Cha... A keď vznikol Slovenský štát, vy ste mali pätnásť rokov.

No.

Pamätáte si, že či nastala nejaká taká zmena výrazná v živote ľudí, vznikom Slovenského štátu? Chodili ste vtedy ešte do školy?

No áno, no... tak zmena bola, no tak samozrejماً vec. Slovenský štát, Slovenský štát, tak...

Čo sa vtedy dialo?

Čo sa dialo?

Hm.

No nič skrátka, tak každý šiel po svojom, no. Slovenský štát, no Slovenský štát... čakali sme, kedy aká zmena príde, ako aj teraz čakáme kedy aká zmena príde. Áno... a po druhé zase človek bol mladý, tak...

V škole...?

Nemal také...

V škole sa nejaké veci nezmenili?

Nie, nie. Nezmenili sa bohvie ako veľmi v školách... že by sa menili boli bývali... no počkajte je Slovenský štát... no tak haló. Bolo haló, no. Sme osamostatnení od Čechov a kadejako, no...

A v tom... v tom období, keď vznikol Slovenský štát, vy ste bývali v tom Mestisku? Až potom ste išli do Svidníka, v štyridsiatom druhom ste vraveli, že...

Áno.

Že ste išli.

Áno.

Hm.

Áno. A v štyridsiatom treťom som už odišla...

Do toho Prešova, hej?

Do toho Prešova.

A boli u vás v škole, také... že Hlinková mládež? Mali ste tam takú organizáciu?

Nie, nie.

To nebolo.

Nie, nebolo to. Áno. Po druhých dedinách neviem, ale v tej... nie, u nás nebola.

A v Mestisku gardisti boli?

No však už ani kde v dedine neboli gardisti... gardisti boli. Boli aj takí, boli aj takí. Našli sa aj tam.

A čo robili?

No čo robili, slušne sa držali, no ale: „Ja som gardista,“ no tak... cha, cha...

Ako sa správali k ľuďom?

No v poriadku, no nič sa nie... nerobilo, že by: „Počkaj, ja som gardista,“ no spomenul len gardista – gardista... Len tí, čo boli vyvolení dajme tomu na niekoho pozor dávať, alebo akosi, no tak samozrejme mali funkcie, tak už: „Ja som čosi, ja som gardista.“

Hm.

Ale inakšie... všetko bolo v poriadku.

A chodili aj oblečení v nejakých svojich tých šatách?

Nie, nie.

Špeciálnych?

Nie, nie. Ja sa na to nepamätám, že by boli bývali... oblečení... tí samostatne, tí gardisti, nejako zvlášť oblečení nie.

Hm.

Len tí, čo mali funkcie, tak to už...

Hm.

Kdesi sa dialo.

Lebo pri takýchto rozhovoroch niektorí ľudia nám vraveli, že videli gardistov pochodovať, v uniformách, že si robili také prehliadky slávnostné a tak.

Áno, možno je to pravda.

A tieto veci...

A po tých dedinách to nebolo tak.

Takže vy u vás ste také nevideli?

Áno. Nevideli, že by pochodovali. „Počkaj, ja som gardista, ja idem dopredu!“ To nebolo po dedinách.

Si robili také parády, spievali piesne...

Áno, v Prešove som tiež to nevidela.

Nebolo nič, ani vo Svidníku ste také nevideli?

Nie, nie. Nie, že, „Som gardista...“ Že, keď boli po úradoch a kadečo, že sa menovali gardista, ale ja osobne nie. Ja osobne nemôžem povedať, že: „Počkaj, ten sa vystatoval, že je gardista.“

Hm. Dobre, urobíme si teraz na chvíľočku krátku prestávku, lebo opýtam sa, že či sú nejaké ďalšie otázky, alebo či bolo všetko jasné.

Áno.

Z toho, ako sme sa rozprávali.

Ja idem... a ja idem pre obed.

Ešte nám ne...

...

Dobre, takže sme si urobili kratučkú prestávku.

Áno.

Sme sa poradili, že či máme ešte nejaké otázky a veru, že máme.

Áno.

Chcem sa vrátiť najprv k tej situácii, keď boli židia tam v tej škole. Vraveli ste, že boli ubytovaní v triedach...

Áno.

A že vlastne ste nevideli, ako ich odtiaľ zobrali preč, len teda na druhý deň už boli triedy prázdne, židia boli odvezení. Keď sme sa prvýkrát spolu rozprávali, tak ste spomenuli, že vy ste potom išli tie triedy po nich tam upratovať. Spomínate si, na to...?

Áno.

Bolo to tak?

Áno.

Hm.

Upratovať sme šli, áno.

A nenašli ste tam po nich nejaké veci? Boli tam nejaké veci, ktoré oni tam nechali po sebe?

Nič tam také nebolo. Nič nebolo tam. Že by som... boli pobrali veci, oni si pobrali, no. Bolo tam trocha neporiadku, no...

Hm.

Ale inakšie... neobohatili sa tí, čo tam boli upratovať.

Hm. Cha, cha, cha...

Obohatili sa o niečo iné. Cha...

O čo?

No o čo, no...? Neporiadok...

Hej.

Cha, cha...

A tiež ste vraveli, že jeden z tých strážcov, ktorí ich tam strážili, že bol gardista, že bol z Terchovej.

Áno.

A že ste vy sa potom po vojne, v štyridsiatom deviatom, alebo päťdesiatom...

Áno. Bola...

Roku s nimi...

Bola som na...

Stretla...

Na výlete s mužom na Kriváni, stavili sme sa v Terchovej v krčme, no tam som ho zbadala, no a bolo povedané (*ukazuje prst na ústach*) len toľko...

A on vás poznal?

Áno. No, a ja jeho a on mňa.

Hej, a kto prišiel za kým? Vy za ním, alebo on za vami?

No tak pri pulte, tak on tam stál a ja som stála... on ma poznal a ja som bolo dievčatisko vtedy, no a... (*Ukazuje prst na ústach*) Povedal toľko a odišiel preč... a ja neviem, kde šiel...

Hm.

(*Ukazuje prst na ústach*) Toľko povedal a dost'. Ja som tomu rozumela.

Hej. A prečo vám to tak ukázal?

No že asi aby som bola ticho, aby som asi nepovedala, že je to gardista.

A...

Ale mužovi som to povedala, že to bol gardista.

A čoho... čoho sa bál, ten gardista?

Čoho sa bál? No to už veľa chcete vedieť. Cha, cha, cha, cha...

Keď nechcel, aby ste ho prezradili?

No ja neviem, čoho sa bál, toho sa bál asi, že je gardista.

Hm.

Takže vy ste sa s ním nerozprávali, len on vám takto naznačil...?

Nie, nie, nie.

To, že...

Nie, nie, on zmizol od pultu hneď.

Takže ani neviete, čo on tam v tej Terchovej, že čo bol, kto bol, čo robil potom po vojne?

Prepánajána, už som vám povedala... no v štyridsiatom šiestom, siedmom, ôsmom, asi deviatom sme boli na výlete, na Kriváni... a cez vrchy ja som prešla to... dosť... no a stavili sme sa ako s manželom... A nie my, my dvaja...

Hej.

Ale viacerí, bola partia.

Hm.

A ten...

Áno.

Ja som ho poznala, povedal (*ukazuje prstom na ústach*) toľko... A ja som to rozumela, aby som bola ticho. Lebo som ho poznala vtedy v tom Svidníku, že je gardista...

Hej.

No a že to povedal... Urobil toto (*ukazuje prstom na ústach*)...

A stretli ste sa ešte s niekým iným z tých gardistov takto po vojne? Či iba s týmto jedným?

No ja som nechodila bohvie ako, lebo som mala deti, no ale po výletoch sme chodievali kadečo... nie, nestretla som sa...

Hm.

Jedine jednej s tým gardistom v Terchovej.

Hej.

Áno.

No ale toto už je teda po vojne...

Áno.

Nás by ešte zaujímal aj to, že kde ste boli počas konca vojny. Keď sa teda oslobodzovalo.

Keď sa oslobodzovalo...

Naše územie, hej?

Keď sa oslobodzovalo, v štyridsiatom štvrtom bolo veľké bombardovanie.

Vy ste boli v tom Prešove vtedy, hej?

Áno, dvadsiateho decembra.

A prišli do Prešova Rusi? Ruské vojská? Teda sovietske?

Tam v štyridsiatom štvrtom... áno... bolo veľké bombardovanie, Rusi vyhánali Nemcov, však samozrejma vec. No a potom ešte celý štyridsiaty piaty evakovali sme... auto ma zrazilo v štyridsiatom štvrtom...

Hm.

Potom sme evakovali do Popradu, to bolo hrozné.

Hm.

V Poprade v štyridsiatom piatom, už som sa vrátila do Prešova... A v štyridsiatom piatom sa ešte aj manžel vrátil z Talianska... No nie manžel, ale frajer.

Hej. Manžel bol až potom.

Cha, cha... Áno. Až potom.

No...

Takže keď prišli ruské vojská, kde ste vy vtedy boli? V Poprade?

V Poprade.

Hm.

Áno.

Aj ste nejakých Rusov stretli?

Áno.

Ako sa správali?

Slušne. Veľmi slušne. Áno...

Neboli tam nejaké problémy s nimi?

No to či mal niekto hej, či nie... ale ja nie. No...

Lebo v Poprade nám hovorili niektorí Ľudia, že ruskí vojaci znásilňovali ženy.

To k tomu nedošlo.

Vy ste nič také nevideli?

Nie, nie, nie.

Nepočuli?

Vrátili sa naši slovenskí vojaci, áno, do Veľkej, ako pri Poprade do Veľkej...

Hm.

Sa vrátili ako vojaci, ale ja som nemala takú skúsenosť, ani som nevidela... ani...

Ani ste nemali pocit, že by ste boli v nejakom nebezpečenstve?

Nie, to nie.

Pred nimi?

To nie. Nahnali nás prať prádlo kadejako, ale nie...

Hm.

Nie, to nemôžem povedať. A čo ešte iné?

A ešte nás zaujíma aj to, že či vy ste o týchto svojich zážitkoch, ktoré ste nám teraz porozprávali, hovorili niekedy niekomu u vás v rodine? Deťom, alebo vnúčatám?

No to je samo...

Alebo pri nejakej príležitosti...

To je samozrejماً vec. To je samozrejماً vec. No... muž spomínal, že ako bol štyri dni zahrabaný v Taliansku a ja som zase spomínala, čo som prežila.

A pri akej príležitosti?

No pri akej príležitosti? Pri sedení. Áno, keď sme spomínali večer, alebo ako... Už potom, keď bol... najprv bol televízor... nie televízor, ale rádio bolo...

Hej.

No furt nebol televízor, tak sme spomenuli, áno. On spomínal ako... ako bol... a čo sa tam dialo v Taliansku, čo s takýmto... s takýmto... s takýmto...

Hm.

A ja som zase spomínala to, čo ja som prežila. No áno.

A vaše deti sa zaujímali o to, čo ste prežili?

No tak asi... ale aj hej... a...

A vnúčatá?

A vnúčatá... tak to už teraz sme zase roztrasené.

Že už nie je taká príležitosť vlastne, hej?

Taká príležitosť nie je.

Hm.

Ale jestli keď príde... a po druhé zase, dievča zlaté moje, jestli keď si spomenie... ale teraz už kývnu: „Ale čo len to! “ Je tak?

Ako kto, no.

Áno, je tak, áno. Povedia: „Ale...“

No ale na to, aby sa tieto vaše spomienky zachovali, preto my sme tu prišli s touto nahrávkou...

Áno.

Aby teda boli uložené u nás v tom múzeu...

Áno.

Takže my vám chceme veľmi pekne poďakovať za tento rozhovor...

Áno.

A za čas, ktorý ste nám venovali...

Áno.

Ešte sme vám aj čas obeda ukradli... tak...

Cha, cha, cha. Ved' tam mám obed.

Aby vám nevychladlo...

Áno.

Takže ďakujeme veľmi pekne.

No prosím. No... Dovidenia, ja ďakujem, jestli keď mi postačí ten rozum, pokiaľ stačí...
Pokiaľ stačí mi rozum... Už ubúda.

Tak to je tak, v každom prípade si to veľmi oceňujeme, ďakujeme....

Áno.

Pekne... a dobrú chuť k tomu obedu želáme.

Ďakujem pekne.